

КАПІТАЛ ЯК ГОЛОВНИЙ ОБ'ЄКТ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Для дослідження такої складної соціально-економічної категорії, як капітал, нам необхідно проаналізувати основні наукові підходи щодо визначення його суті. Необхідно зазначити, що у економічній науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття капітал.

Тлумачний словник живої великоруської мови Володимира Даля [1] трактує капітал, як грошове майно, багатство в грошах; готівка. Капітал – наявна вартість, цінність всякого промислового і іншого закладу.

Велика радянська енциклопедія розглядає визначення сутності поняття капітал з погляду теорії К. Маркса [1]. Так, капітал (нім. *kapital*, франц. *capital* – головне майно, головна сума, від лат. *capitalis* – головний) – це економічна категорія, що виражає відносини експлуатації найманих робочих капіталістами; вартість, що приносить додаткову вартість. Капітал, зосереджений в руках капіталістів, служить засобом привласнення додаткової вартості; є історичною категорією, що властива певній суспільно-економічній формації. К. Маркс виводить загальну формулу капіталу: $D-T-D'$, де D – гроші, T – товар, D' – сума грошей з приростом. Цей приріст, надлишок над авансованою сумою, і є додаткова вартість. К. Маркс затверджував: «... Капітал, – це не річ, а визначене, суспільне, таке, що належить певній історичній формації суспільства виробничі відношення, яке представлене в речі і додає цій речі специфічний суспільний характер» [1].

Основна концепція теорії К. Маркс полягає в якісній, із його точки зору, відмінності між постійним і змінним капіталом, тобто тією частиною спочатку авансованого капіталу, яка призначена для придбання засобів виробництва, і тією його частиною, яка використовується для покупки робочої сили. Він показав, що самі засоби виробництва не створюють нової вартості. В процесі виробництва їх вартість лише переноситься на знов створений продукт (товар) без жодного приросту. Нову вартість створює специфічний товар – робоча сила в процесі його споживання, тобто в результаті праці найманих робочих. Таким чином, вартість засобів виробництва (постійний капітал) залишається в процесі виробництва незмінною, а вартість робочої сили (змінний капітал) зростає на величину додаткової вартості. Якщо постійний капітал служить лише передумовою для створення додаткової вартості, то змінний капітал створює додаткову вартість. Обов'язковою умовою функціонування капіталу є безперервний рух його – тобто обіг капіталу.

Дослідження різних підходів до його визначення, дало нам можливість виділити декілька основних концепцій і теорій: матеріальна (натуралістична), вартісна (монетарна), теорія людського капіталу, системний підхід до капіталу, потокова теорія капіталу [узагальнено за 1-5], які доцільно подати у таблиці (Див. табл.1)

Таблиця 1

Основні підходи до визначення поняття капітал [узагальнено за 1–5]

№ п/п	Назва концепції	Головні представники	Головні визначення сутності поняття капітал
1.	Матеріальна (натуралістична)	Ж. Сисмонди, А. Маршал, П. Самуельсон, К. Макконел, Дж. Миль	Капітал – це засоби виробництва тривалого користування та товари, призначені для продажу
2.	Монетарна теорія капіталу	Дж. Кейнс, І. Бланк	Капітал – це гроші, що приносять процент, так звана рентна теорія капіталу
3.	Теорія людського капіталу	Г. Беккер, Дж. Мінер	Капітал розглядається як сукупність взаємодії двох факторів: «фізичного капіталу» – засоби виробництва та «людського капіталу» – знання, навички та енергія працівників
4.	Системна теорія капіталу К. Маркса	К. Маркс, Ф. Енгельс	Капітал – це вартість, що приносить додану вартість, самозростаюча вартість, як відносини у процесі створення доданої вартості. Форми капіталу: засоби виробництва, робоча сила, гроші, товари
5.	Капітал як потоковий процес	П. Самуельсон, Дж. Кларк, М. Дороніна	Капітал – це введені у відтворювальний процес капітальні блага (фактори виробництва: засоби праці, предмети праці, робоча сила), які взаємодіють між собою у просторі та часі завдяки управлінню

Крім того, необхідно зупинитися і на тому істотному факті, що не існує єдиних підходів і до класифікації та структури капіталу корпорації. Розглядаючи класифікацію і структуру капіталу, виходячи з концепцій розглянутих у табл. 1. необхідно відзначити, що Адам Сміт [1] розрізняє народний або суспільний капітал – засоби виробництва, і приватний капітал – частина майна особи, що приносить йому прибуток. Крім того, капітал поділяється на оборотний, споживаний цілком при виробництві (напр., сирі матеріали), і основний, такий, що залишається більш менш тривалий час у складі підприємства. З інших позицій, наприклад, К. Маркс [1-2] виділяє постійний і змінний капітал, за характером обороту – способу перенесення вартості на створений продукт – капітал ділиться на основний і оборотний (практично так само, як і Адам Сміт), виділяється також продуктивний капітал, який функціонує у процесі виробництва. К. Маркс виділяє також форми капіталу, що знаходяться в обороті – товарну і грошову, як наслідок, виділяється торговий капітал і позиковий капітал, що приносять своїм власникам частину додаткової вартості, створеної в процесі виробництва, у формі торгового прибутку і відсотка. Капітал називається підприємницьким, якщо він знаходиться в безпосередньому розпорядженні власника, – позиковим, якщо відданий ним у позику з відсотками, – мертвим, якщо не служить цілям виробництва або не приносить доходу.

З інших позицій, сучасні економісти розрізняють: фізичний капітал (виробничий капітал); природний капітал; і людський капітал [2]. У процесі кругообігу капіталу розрізняють три форми промислового капіталу: грошовий капітал, продуктивний капітал і товарний капітал. Продуктивний капітал – функціональна форма промислового капіталу, що безпосередньо створює вартість.

Грошовий капітал – капітал в грошовій формі, у вигляді грошових коштів. Звичайно утворення грошового капіталу передують створенню на його основі фізичного капіталу. Грошовий капітал – промисловий капітал на початковій і завершальній фазах його кругообігу [2].

Людський капітал – капітал у формі інтелектуальних здібностей і практичних навиків, одержаних в процесі освіти і практичної діяльності людини [2].

З погляду монетарної концепції, структурно капітал співпадає із структурою пасиву і активу балансу компанії, згідно з принципами ведення бухгалтерського обліку компаній – МСФО [1-4]. Так, ми можемо виділити структуру капіталу, і деякі похідні його форми.

Капітал компанії, капітал підприємства – власний капітал підприємства після нерозподілений прибуток.

Основний капітал:

- тривало функціонуючі матеріальні цінності: земельна власність, будівлі, машини, устаткування;
- фінансові вкладення: власні цінні папери, вкладення в інші підприємства, борги інших підприємств;
- незавершені капітальні вкладення;
- нематеріальні активи: патенти, ліцензії, товарні знаки, проекти.

Оборотний капітал – капітал, що бере участь і повністю витрачається протягом одного виробничого циклу. До оборотного капіталу відносяться:

- матеріальні оборотні кошти;
- грошові кошти;
- короткострокові фінансові вкладення;
- засоби в поточних розрахунках.

Власний капітал – капітал, вкладений власниками підприємства. Власний капітал розраховується як різниця між сукупними активами підприємства і його зобов'язаннями (пасивами) і є сумою перевищення обґрунтованої ринкової вартості власності над непогашеною заборгованістю.

Авансований капітал – грошовий капітал, призначений для придбання засобів виробництва, організації справи, здійснення проектів бізнесу. Авансований капітал акумулюється на етапі освіти або активізації діяльності підприємства.

Позиковий капітал – капітал, що утворюється за рахунок позик: отримання кредитів, випуску і продажу облігацій, отримання коштів по інших видах грошових зобов'язань. Позиковий капітал призначається для фінансування діяльності підприємств.

Капіталовкладення – сукупність економічних ресурсів, що направляються на капітальне будівництво і на відтворення основних засобів. Інвес-

тиція – довгострокове вкладення капіталу в підприємства різних галузей, підприємницькі проекти, соціально-економічні програми або інноваційні проекти.

Капітал, що інвестується; інвестований капітал, інвестиційний капітал – в широкому сенсі – фінансові ресурси, майно, інтелектуальний продукт; у вузькому сенсі – капітал, вкладений в довгострокові інвестиції.

Виходячи з аналізу поданих концепцій, визначення поняття капітал, систем його класифікації і структури, слід підкреслити ту його особливість, що він виявляється перш за все за умови взаємодії економічних агентів у процесі виробництва (або відтворення) та/або обміну. Таким чином, капітал має суспільний характер, що відображає взаємини між усіма зацікавленими суб'єктами функціонування соціально-економічних систем різних рівнів. З іншого боку капітал, це процес постійного перетворення предметів праці (вхідних ресурсів і чинників) під впливом засобів праці і людської праці (як безпосередньої праці робітників, так і управлінського персоналу – менеджменту суб'єкта господарювання) в споживчу вартість. Таким чином, ми можемо виділити принаймні три процеси, що характеризують капітал:

- процес взаємодії економічних агентів у процесі створення споживчої вартості;
- процес перетворення чинників виробництва у споживчу вартість;
- процес обороту капіталу, з точки зору зміни форм його існування.

З погляду монетарної концепції і застосування процесного підходу [1-4] ми можемо представити капітал як фінансовий потік (вартість), що само-відтворюється, що генерує додану вартість (доданий фінансовий потік) під впливом управляючої підсистеми. Проте в сучасній економіці, розглядаючи потоки факторів виробництва у процесі трансформації їх в споживчу вартість, ми можемо виділити: фінансовий потік, інформаційний потік, потік знань, матеріальний і енергетичні потоки. Крім того, з даної позиції, не включається в поняття капіталу інфраструктура проходження потоків, їх перетворень і управлінських дій.

Таким чином, виробничі, організаційно-правові і управлінські системи формування суб'єктів господарювання, що все ускладнюються, висувають нові вимоги до визначення поняття капітал. Якщо на початку ХХ ст. структура капіталу включала в основному промисловий (виробничий), фінансовий (з погляду теорії К. Маркса – фіктивний капітал [1]), торговий капітал і людський капітал, то, у подальшому дослідники виділяють людський капітал причому, головним чином, не як перетворення фізичної праці виробничих робочих в капітал, а як інтелектуальний капітал, що створюється за рахунок творчих здібностей і праці працівників і менеджменту, особливо на цьому аспекті акцентує увагу П. Друкер [5], визначаючи інтелектуальну працю людини, як головний чинник створення додаткової вартості в пост-індустріальну епоху (з погляду Тофлера [6], у запропонованій ним класифікації суспільних формацій). Крім того, процесу відтворення капіталу необхідна підприємницька активність власників і вищого менеджменту корпорацій, яка служить у даному випадку його рушійною силою, на підставі чого можна виділити окрему складову капіталу соціально-економічної системи

– підприємницький капітал. Крім того, з нашої точки зору, можна виділити окремо соціальний капітал суб'єкта господарювання (як соціально-економічної системи), який включає як людський капітал, так і капітал, втілений у об'єкти соціальної сфери, хоча об'єкти соціальної сфери і не беруть участь у прямому відтворенні доданої вартості, вони можуть підвищити віддачу людського капіталу, таким чином, створюючи додаткову вартість. Необхідно відзначити, що особливістю великих підприємств колишнього Радянського Союзу було інтеграція в єдиний виробничий комплекс значної кількості об'єктів соціальної сфери, в умовах системної кризи початку 90-х рр. XX ст., ці невиробничі активи не тільки не приносили додаткової вартості, а й відволікали значні капітальні ресурси підприємств на їх утримання, тим самим формуючи ефект енергії [7-9]. Іншою важливою складовою капіталу суб'єкта господарювання є його інфраструктура. У цій роботі поняття інфраструктури носить комплексний характер, ми можемо назвати декілька її складових частин: виробничу інфраструктуру (сукупність будівель, споруд, устаткування), за допомогою яких предмети праці трансформуються в споживчу вартість у рамках виробничої системи, інфраструктуру доставки споживчої вартості кінцевому споживачу (система збуту), управлінської інфраструктури, яка служить сполучною ланкою управлінської та виробничої підсистем. Крім того, окремим блоком ми можемо виділити управлінський (або організаційний) капітал суб'єкта господарювання, який, з погляду суб'єктно-об'єктного підходу в системному менеджменті [10], включає систему впливу суб'єкта управління (власників і вищого менеджменту корпорації) на систему трансформації по перетворенню вхідних ресурсів у споживчу вартість. Таким чином, корпорація як соціально-економічна система з точки зору процесного підходу становить собою механізм перетворення частини загальносупільного капіталу спрямованого на його розширене відтворення та збереження.

З іншого боку, для більш повного розкриття поняття капітал необхідно розглянути його з погляду теорії створення вартості і теорії економічних циклів. Базуючись на концепції М. Портеру [11], який розглядає діяльність корпорації як створення цінності, можна сформулювати основну мету корпорації – створення споживчої вартості. Таким чином, в процесі своєї життєдіяльності корпорація трансформує вхідні потоки у споживчу вартість. У разі вертикальної інтеграції корпорація може здійснювати всі технологічні процеси, починаючи від здобуття ресурсів і закінчуючи створенням готової споживчої вартості [7]. На практиці, такі корпоративні утворення зустрічаються рідко. Частіше корпорації в своїй життєдіяльності здійснюють один або декілька технологічних переділів. Таким чином, ми можемо виділити декілька циклів, які формують забезпечення безперервного відтворення капіталу:

- цикл розширеного відтворення вартості;
- виробничий цикл (трансформаційний цикл);
- життєвий цикл бізнес-процесу (заснований на технологічному циклі);
- життєвий цикл продукту (сукупної споживчої вартості);

– життєвий цикл соціально-економічної системи (життєвий цикл суб'єкта господарювання).

З даної точки зору – порушення або завершення (знаходження на кінцевій стадії) будь-якого з перерахованих вище циклів приводить до кризових явищ. Таким чином, можна виділити основну мету антикризового управління капіталом корпорації, яка полягає в забезпеченні безперервного процесу збереження і примноження капіталу, тобто забезпечення його розширеного відтворення. Розглядаючи антикризове управління як динамічну систему дій спрямованих на попередження і подолання кризових явищ в соціально-економічних системах [7-9], а капітал як цілісну систему взаємодій економічних агентів по безперервному перетворенню чинників виробництва в споживчу вартість, та узагальнюючи підходи, розглянуті табл.1., визначимо поняття вартості капіталу, що засноване на використанні структурно-процесного підходу і монетарної концепції як вартісну оцінку фінансового потоку, що відтворюється, генерується корпорацією і сукупну вартість її активів (інфраструктури перетворення), виражених в матеріальній і не матеріальних формах. Оцінку вартості відображає поняття капіталізації. У класичному розумінні, як визначають деякі економічні словники [1,2], капіталізація є вартісною – дисконтованою оцінкою фінансового потоку, що генерується компанією. З нашої точки зору, виходячи з приведенного вище дослідження, ми можемо виділити дві складові, від яких залежить капіталізація корпорації:

- фінансовий потік, що генерується корпорацією у процесі своєї життєдіяльності;

- капітальні ліквідні активи, які можуть бути реалізовані при ліквідації або реорганізації корпорації.

У процесі антикризового управління ми можемо виділити дві основні ситуації, коли криза викликана фінансовою неспроможністю суб'єкта господарювання по відношенню до кредиторів; коли криза пов'язана з виникненням тимчасових структурних кризових явищ у процесі розширеного відтворення. Запобігання та попередження цих можливих негативних явищ за допомогою механізмів антикризового управління сприятиме розширеному відтворенню та збереженню капіталу корпорації.

Узагальнюючи результати дослідження, передусім необхідно зазначити, що капітал – це соціально економічна категорія, і у процесі антикризового управління суб'єктами корпоративного сектору економіки головною метою стає забезпечення його збереження та розширеного відтворення з урахуванням інтересів не тільки з боку безпосередніх власників корпоративних прав і стейтхолдерів корпорації, а й усього суспільства. Подальші дослідження у цьому напрямку пов'язані з розробкою практичних методик оцінки вартості капіталу корпорації та інструментів, що забезпечують її зростання у процесі антикризового управління та управління розвитком.

Список літератури: 1. <http://www.ya.ru>. 2. <http://www.glossary.ru>. 3. Дороніна М.С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства. Монографія. Х., 2002. 4. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. М., 1993. Т.1. 5. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. Спб., 2002. 6. Элвин Тоффлер.

Третья волна. М., 2002. 7. Татаркин А.И. Динамика корпоративного развития. М., 2004. 8. Румянцев С.А. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток. К., 2003. 9. Пушкарь А.И., Трилед А.Н., Колос А.Л. Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы. Научное издание. Х., 2001. 10. Теория системного менеджмента: Учебник/ Под общ. ред. П.В. Журавлева, Р.С. Седегова, В.Г. Янчевского. М., 2002. 11. Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. Пер. с англ.. М., 2005.

Надійшла до редколегії 10.10.05